

Душек Н. М.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЮРИДИЧНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ПРАВОУТВОРЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу законодавчої бази держави, яка безпосередньо пов'язана з явищем правоутворення, що є соціальним інститутом утворення права, його формалізації як системи загальнообов'язкових правових норм, що знаходять свій прояв у правовій свідомості та правовій культурі як усього населення, так і окремих громадян.

Ключові слова: правоутворення, формування права, правотворчість, правогенез.

Постановка проблеми. Усе більше ускладнення й суттєве прискорення економічних, політичних і соціальних процесів визначають необхідність пошуку якісно інших підходів до багатьох невирішених та нових проблем у правотворенні й державотворенні сучасної України. Погоджуючись із думкою переважної більшості вітчизняних учених, можна стверджувати, що теоретичні напрацювання та концептуальні положення юридичної науки, які вироблялися протягом століть, потребують нового бачення, переосмислення «застиглих», «вічних» наукових категорій, понять, принципів як з методологічної, так і з точки зору необхідності, розумності та доцільності.

Сучасний процес розбудови державно-правових інституцій в Україні знаходиться в умовах трансформації багатьох сфер життєдіяльності суспільства. Це пояснюється поглибленням світових тенденцій глобалізації та міжнародної інтеграції, з однієї сторони, та внутрішніми національними особливостями становлення політичних і економічних традицій розвитку держави – з іншої. Вказаний процес обумовлений трансформаційним періодом розвитку суспільства та ускладненням суспільних відносин, що вимагає не лише вдосконалення нормативно-правових актів, а й активізації наукових досліджень проблем формування права, правоутворення, правотворчості та інституту реалізації права. Розвиток та вдосконалення джерел (форм) права будь-якої держави безпосередньо пов'язується з явищем правоутворення, що являє собою складний соціальний інститут (процес) створення права як системи загальнообов'язкових правових норм, що знаходять свій прояв у правовій свідомості та правовій культурі як всього населення, так і окремих громадян.

Сьогодні значно актуалізується необхідність комплексного дослідження правоутворення як багатоаспектного явища, що обумовлено інтенсивністю правотворчого процесу в Україні, тенденціями глобалізації та уніфікації законодавчої бази, посиленням політичного фактору у сфері утворення права. Зазначені процеси трансформації держави й права спонукають дослідити проблематику особливостей сучасного правоутворення в різних сферах правового регулювання.

Ефективний механізм формування права є основою стабільності та гнучкості законодавчої бази, що націлена на збереження гармонічного розвитку суспільних відносин, гарантування режиму непорушності прав і свобод людини, законних інтересів суб'єктів.

Метою статті є визначення специфіки правоутворення як процесу формування правових норм, а також здійснення комплексної характеристики феномену правоутворення.

Аналіз останніх досліджень. Зазначеним аспектам присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників: С. С. Алексєєв, Л. І. Антонова, В. М. Баранов, С. Н. Братусь, О. А. Гаврилов, В. М. Горшенев, Т. О. Дідич, Б. В. Дрейшев, С. Л. Зівс, Д. А. Керимов, Д. А. Ковачев, С. А. Муромцев, А. М. Нашиц, А. С. Піголкін, С. В. Поленіна, Р. В. Раскатов, Ю. Д. Рудкін, Л. І. Спиридонов, Ю. О. Тихомиров, Р. О. Халфіна, О. Ф. Шебанов, Ю. С. Шемшученко, Ц. Я. Ямпольська та ін.

Проте, незважаючи на таку прискіпливу увагу з боку представників різних галузей юридичної науки, варто зазначити, що на сьогодні відсутнє комплексне дослідження теоретико-правового характеру, присвячене проблемі правоутворення, яке б висвітлювало як питання правотворчості, формування права, так і питання правогенезу. Водночас для формування цілісного уявлення про таке явище, як правоутворення, ці аспекти повинні розглядатися в єдності. Адже правоутворення характеризується понятійним рядом, у якому відтворюються в мисленні об'єктивні моменти процесів утворення, легітимації й соціалізації права, правових норм, юридичних конструкцій, системи правового регулювання в цілому [1, с. 22].

Виклад основного матеріалу. Упровадження та забезпечення принципу верховенства права в Україні (ст. ст. 1 та 8 Конституції України) [2, с. 141] в умовах розбудови державно-правових інституцій та громадянського суспільства пов'язано з необхідністю наукового переосмислення та практичного вдосконалення правотворення та державотворення, що становитиме основу реформування суспільно-політичного життя в Україні. На підтвердження зазначеного варто наголосити на поглядах низки науковців, які доводять думку про те, що розвиток державності в Україні потребує науково обґрунтованого втілення правової держави, «діяльність якої підпорядковується праву» [3, с. 36].

На думку Ю. Л. Бошицького, розбудова правової держави в Україні, демократичних засад функціонування механізму держави можливе лише за умови реального та дієвого інституту правоутворення, який становитиме основу забезпечення верховенства права в суспільстві та державі. Наявність ефективного механізму формування права надає змогу:

- виробити досконалий інститут створення, вдосконалення та оновлення законодавчої бази держави;
- забезпечити втілення об'єктивних потреб суспільства в зміст нормативно-правових актів держави.

Протягом тривалого часу зміст поняття правоутворення визначався по-різному:

- «процес становлення права у вигляді форми шляхом визнання тих або інших суспільних відносин як «правильних» [4, с. 4–7];

- «соціальний процес формування позитивного права» [5, с. 40];

– «найбільш широка категорія, яка охоплює виникнення та буття права, впорядкування й розвиток у різних аспектах і напрямках; це процес виникнення та становлення права» [6, с. 104];

– «усі можливі форми й засоби виникнення розвитку та зміни права...» [7, с. 294];

– «певний процес, що відбувається в самому соціальному організмі, формує та закріплює за допомогою держави правові потреби суспільства» [8, с. 159];

– «сукупність різних форм і способів виникнення та буття права, його існування та розвитку» [9, с. 189];

– «творча діяльність» [10, с. 139];

– «юридично значимий вчинок, що націлений на певний результат» [11, с. 215];

– «процес вибору такого варіанту правового регулювання, що найбільш повно відповідав би потребам суспільства» [12, с. 215];

– «об'єктивно зумовлений процес розвитку суспільного життя, що визначає необхідність зміни правових норм» [13, с. 28];

– «правове поняття, що охоплює різні форми та способи виникнення й буття права, його впорядкування та розвиток, а саме його зовнішнє відображення в письмових документах; існування в ненормативному вигляді (правосвідомість, правові принципи тощо); процеси виникнення правових моделей поведінки та їх фактичної реалізації» [14, с. 221–222].

У сучасній юридичній літературі поняття «правоутворення» традиційно розглядається як тотожне правотворчості. У свою чергу останнє, як правило, зводиться до законодавчої діяльності. Водночас виділення в системі джерел сучасного українського права із законодавчими актами договорів нормативного вмісту і юридичних звичаїв дозволяє говорити про правотворчість як про ширшу за своїм змістом категорію. Що ж до правоутворення, на наш погляд, його основна відмінність від правотворчості полягає в тому, що процес утворення права слід розглядати як в контексті правогенези, так і стосовно юридичної техніки формування й нормативного закріплення правових норм, тоді як правотворчий процес носить виключно техніко-юридичний характер.

Справедливою, на нашу думку, із цього приводу є точка зору сучасного російського вченого В. В. Трофимова. Розмірковуючи над проблемою, він стверджує: якщо основне (ключове) значення в процесі правоутворення залишається за правотворчістю (діяльність, спрямована на свідоме, раціональне конструювання правових норм) і без зусиль суб'єктів правотворчості говорити про результат процесу правоутворення не має сенсу, то будь-яка необхідність виділяти (відокремлювати) категорію правоутворення відпадає. У такому випадку спроби вийти на категорію «правоутворення» стають або практично безуспішними, або позбавленими смислу [15, с. 31].

Початок ХХІ ст. характеризується появою юридичної літератури, присвяченої проблемі правоутворення, яка є самостійним об'єктом наукового пошуку. Сьогодні остання включає в себе окремі елементи досліджень інших інститутів теорії права та держави, зокрема проблематику формування права в контексті вивчення форм (джерел) права, теорії правового регулювання, правогенезу, систематизації тощо.

Так, наприклад, А. В. Поляков, аналізуючи питання правогенезу, вважає, що єдиною підставою виникнення й формування права є «наявність комунікативних соціопсихічних та соціокультурних умов». Науковець вказує: право в подальшому є певним «порядком комунікативних відносин, що виникають на основі нормативно-правової інтерпретації різноманітних правових текстів» [16, с. 218].

Вітчизняна дослідниця Н. М. Пархоменко в аспекті вивчення інституту форм права наголошує на соціальній необхідності у формуванні правових норм. Автор переконує в тому, що правотворення починається в галузі матеріальних відносин, де виникає особливий соціальний феномен у вигляді фактичних суспільних відносин, які за своєю природою потребують певної юридичної форми [17, с. 32].

Натомість М. М. Марченко зауважує, що будь-яка форма права відображає в собі ті чи інші соціальні реалії, які склалися в цьому суспільстві. Так, форма права отримує соціальне значення лише тоді, коли відображає певну чітко визначену соціально-класову сутність та наповнюється її змістом [18, с. 582].

У свою чергу Д. А. Керимов виділяє певну стадійність характеру формування права, що проявляється як стихійний процес відображення навколишнього середовища в змісті права, через який у свою чергу визначається форма права [19, с. 22].

Критики зазначених підходів вважають, що специфікою переважної більшості вказаних вище сучасних наукових досліджень проблем правоутворення є те, що вони мають досить різноманітний характер та переважно прикладний (практичний) зміст, націлений на розробку рекомендаційного матеріалу щодо виявлення та аналізу факторів, які визначають зміст правових норм і процес їх формування.

Так, Т. О. Дідич стверджує, що в більшості наукових праць цієї тематики не досить чітко визначено аспекти взаємозалежності між рівнем розвитку суспільних відносин та їхнім впливом на правоутворення, а також між критеріями досконалості процесу правотворчості та якістю нормативно-правових актів держави. При цьому автор робить висновок про те, що феномен правоутворення одноставно визначається вітчизняними та зарубіжними вченими як соціальне явище, природою якого є суспільні відносини, а проблематика правоутворення має широкий спектр дослідження та являє собою окремі аспекти предмета дослідження теорії права, теорії джерел (форм) права, інституту правового регулювання, правотворчості, методології та філософії права [20, с. 53].

О. В. Васильєв наголошує на специфіці взаємодії суб'єктивних і об'єктивних факторів під час формування права, що визначають весь процес правоутворення та характеризують його зміст, окреслюючи залежність якості нормативно-правової бази від співвідношення рівня впливу на правоутворення суб'єктивних і об'єктивних факторів, що у свою чергу обумовлює перехідний етап життєдіяльності суспільства [21, с. 4].

О. Ф. Черданцев, визначаючи сутність факторів правоутворення, виходить із точки зору аналізу об'єктивних умов суспільного життя (структура економічних відносин, рівень розвитку економіки, система соціальних відносин, співвідношення соціальних і політичних сил, їх конфронтація чи порозуміння), які обумовлюють формування чи зміну правоутворюючого волевиявлення, націленого на ініціювання процесу правотворчості [22, с. 229].

Досліджуючи питання правоутворення як умови забезпечення верховенства права, слід зазначити, що в літературних наукових джерелах акцентується на необхідності переосмислення сутності та значення права в контексті правоутворюючих факторів та процесів, а саме щодо:

– зміни ціннісних орієнтирів сучасного пострадянського суспільства, впровадження завдань щодо переходу до ринкових відносин, побудови правової держави тощо [23, с. 222];

– оновлення політико-правових процесів у суспільстві [24, с. 137];

– необхідності вирішення питань транснаціонального, планетарного характеру, у тому числі вирішення проблем охо-

рони навколишнього середовища, встановлення світового порядку, уніфікації права, охорона прав і свобод людини тощо [25, с. 333–336].

На думку багатьох науковців, правоутворення має соціальний характер, обумовлюється рівнем розвитку суспільства та залежить від стабільності суспільних відносин та їх упорядкованості. Фактори формування права є суто об'єктивними умовами суспільного розвитку, що мають соціальний характер, обумовлені особливостями та специфікою розвитку суспільства, особливо тих сфер, які потребують змін у правовому регулюванні. Саме їх комбінація є визначальною для прийняття рішення про розробку проекту нормативно-правового акта, і, як наслідок, це є початком правотворчого процесу.

У літературі зазначається, що наукове дослідження закономірностей співвідношення права та інших явищ матеріального й духовного життя суспільства можуть слугувати фундаментом як і під час прийняття проекту та його обговорення [26, с. 53].

Висновки. Аналізуючи думки вчених, можна дійти висновку, що специфікою переважної більшості вказаних вище сучасних наукових досліджень проблем правоутворення є те, що вони мають багатовекторний характер та переважно прикладний (практичний) зміст, націлений на розробку рекомендаційного матеріалу щодо виявлення та аналізу факторів, що визначають зміст правових норм і процес їх формування. Окрім того, у вищенаведених наукових роботах не досить чітко визначені аспекти взаємозалежності між рівнем розвитку суспільних відносин та їх впливом на правоутворення, а також між критеріями досконалості процесу правотворчості та якістю нормативно-правових актів держави. Однак можна зробити висновок, що феномен правоутворення одноставно визначається вченими як соціальне явище, природою якого є суспільні відносини, а проблематика правоутворення має широкий спектр дослідження та складні окремі аспекти предмета дослідження теорії права, теорії джерел (форм) права, інституту правового регулювання, правотворчості, методології та філософії права.

Ураховуючи вказане, можна зазначити, що інтенсифікація, реформування та оновлення державно-правових інституцій, модернізація їх правотворчої сфери впливу потребує вироблення адекватного наукового підґрунтя, яке надасть змогу встановити цілісну картину щодо теоретико-правових аспектів правоутворення як самостійної юридичної категорії.

Правова проблематика повинна розглядатися насамперед у безпосередньому зв'язку з особливостями національної правової культури, становленням інституцій громадянського суспільства, демократизацією політичного життя, активною участю громадян у правоутворенні – виявленні потреби в правовому регулюванні суспільних відносин, формуванні соціальних очікувань щодо його спрямованості та змісту, обговоренні проектів законів та інших нормативно-правових актів, а також у реалізації та оцінці ефективності законодавства [27, с. 46–47]. Усе це вимагає проведення комплексного вивчення явища правоутворення, на підставі якого стане можливим вироблення ефективних шляхів удосконалення системи нормативно-правових актів України з метою формування комплексу ідеальних «моделей суспільного порядку (розвитку)», а також втілення їх у життєдіяльність суспільства, держави й громадян.

Література:

1. Придворов Н.А. Правообразование и правообразующие факторы в праве : [монография] / Н.А. Придворов, В.В. Трофимов. – М. : Норма ; Инфра-М, 2012. – 223 с.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Українська енциклопедія, 2003. – Т. 5. – 363 с.
4. Манец Г.И. Правообразование (понятие, природа объективного и субъективного) / Г.И. Манец // Право и политика. – 2001. – № 8. – С. 4–7.
5. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12 00.01 / С.П. Кравченко. – О., 2000. – 240 с.
6. Теорія держави і права : [навч. посібник] / упоряд. Л.М. Шестопалова. – К., 2004. – 234 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид. – Х. : Консум, 2005. – 394 с.
8. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства / В.Н. Протасов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт-М, 2001. – 259 с.
9. Теорія держави і права : [підручник] / С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський / за ред. С.Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 319 с.
10. Якушев П.В. Правообразующие юридические акты и поступки в механизме правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / П.В. Якушев. – М., 2004. – 239 с.
11. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть : [курс лекций] / В.А. Тархов. – Чебоксары : Чувашское книжное изд-во, 1997. – С. 215.
12. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть : [курс лекций] / В.А. Тархов. – Чебоксары : Чувашское книжное изд-во, 1997. – С. 215.
13. Основи держави і права України : [підручник] / за ред. В.О. Ортинського. – К. : Знання, 2008. – С. 28.
14. Теорія держави і права : [підручник]. – Х. : Одиссей, 2007. – С. 221–222.
15. Придворов Н.А. Правообразование и правообразующие факторы в праве : [монография] / Н.А. Придворов, В.В. Трофимов. – М. : Норма ; Инфра-М, 2012. – С. 31.
16. Поляков А.В. Правогенез / А.В. Поляков // Правоведение. – 2001. – № 5. – С. 218.
17. Пархоменко Н.М. Джерела права: теоретико-методологічні засади : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.М. Пархоменко ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. – К., 2009. – 32 с.
18. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : [учебник] / М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, 2005. – 768 с.
19. Керимов Д.А. Актуальные проблемы теории советского права / Д.А. Керимов, М.Д. Шаргородский // Правоведение. – 1961. – № 2. – С. 22.
20. Правоутворення в Україні: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : [монографія] / за заг. ред. проф. Ю.Л. Бошицького ; Київ. ун-т права НАН України. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. – С. 53.
21. Васильев А.В. Правотворчество в советском обществе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.710 / А.В. Васильев. – 1972. – С. 4.
22. Черданцев А.Ф. Теория государства и права : [учебник для вузов] / А.Ф. Черданцев. – М. : Юрайт, 2001. – С. 229.
23. Аносова М.М. Правопонимание и правоприменение на современном этапе: некоторые проблемы теории и практики : [монография] / М.М. Аносова. – Владимир : Транзит-Х, 2007. – С. 222.
24. Сорокин П.А. Система социологии : в 2-х т. / П.А. Сорокин. – М. : Наука, 1993. – Т.1. – С. 137.
25. Теория государства и права : [учебник] / за ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : Норма ; Инфра-М, 1998. – С. 333–336.
26. Научные основы советского правотворчества / ответ. ред. Р.О. Халфина. – М. : Наука, 1981. – С. 53.
27. Петришин О.В. Праворозуміння у вітчизняній теорії права: загальносоціальний контекст / О.В. Петришин // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 1. – С. 46–47.

Душек Н. М. Юридическо-правовий аналіз феномена правообразования

Анотація. Стаття посвячена аналізу законодавчої бази держави, которая непосредственно связана с явлением правообразования, что является социальным институтом образования права, его формализации как системы общеобязательных правовых норм, которые находят свое проявление в правовом сознании и

правовой культуре как всего населения, так и отдельных граждан.

Ключевые слова: правообразование, формирование права, правотворчество, правогенез.

Dushek N. Legal and legal analysis of the phenomenon law making

Summary. The article is devoted to the study analysis

of the legal framework of the state, which is directly related to the phenomenon education law that education is a social institution of law, its formalization as a system of mandatory legal rules that are manifested in the legal awareness and legal culture for the overall population and individual citizens.

Key words: formation of law, lawmaking, legal thinking, genesis of law.